

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:4 • 2011

Bilar, herrgårdar och krig

Vilken historia förmedlas i populärhistoriska tidskrifter?

SAMUEL EDQUIST* *Uppsala universitet*

Det talas ofta om ett växande historieintresse idag. Allt färre klagar på att svenskarna är "historielösa" – något som inte var ovanligt för bara 20 år sedan.¹ Kanske är skillnaden att det nu finns ett betydligt större utrymme för den "historia" som ansågs saknas. Det tidiga 1990-talets kverulanter var uppenbart blinda för hembygdsrörelsen, släktforskningen och "Gräv där du står"-rörelsen; för många av dem var "historia" detsamma som klassisk skolbokshistoria med Napoleon, Hitler och Gustav Vasa.

Under den tid som gått har dock just den klassiska skolbokshistorien fått ett stort uppsving. Vid sidan av Herman Lindqvists alla historieverk och den stora mängden historiska biografier (till stor del om mäktiga män), sköljer en flodvåg av allehanda populärhistoriska tidskrifter över oss, och här ska historieförmedlingen i dessa behandlas. De kan inte alls sammanfattas i en klump, för det är en heterogen skara, men just historien om "kungar och krig" spelar en stor roll i genren.

Tidskrifterna, som kan räknas i flera dussin, varav vissa har över 100 000 läsare, ges ut av stora förlag och mediekoncerner såsom LRF Media (bl. a. *Gods & gårdar* och *Populär historia*) och Bonnier Tidskrifter (bl. a. *Bonnier historia & vetenskap*, *Klassiska bilar* och *Hem & antik*) står ut i mängden. Uppenbarligen finns en efterfrågan; många tycks vara beredda att regelbundet köpa inte bara en utan flera populärhistoriska tidskrifter.

Jag har i denna översikt använt mig av ett trettiotal tidskrifter, med något undantag sådana som kan köpas i kiosker och dagligvarubutiker. De kan grovt delas upp i två huvudkategorier: Den ena består av dem som är specialiserade på ett visst ämne, exempelvis militärhistoria, äldre

* Docent i historia

1. Se Stefan Bohman, *Historia, museer och nationalism* (Stockholm 1997), s. 134–145.

hus eller tåg. Det finns en lång rad ämnen som behandlas i särskilda organ, även om väntan lär bli lång på tidskrifter såsom *Agrar historia* eller *Populär historiografi*. Den andra kategorin innehåller de allmänna historietidskrifterna – som helt enkelt behandlar "historien". Generellt (och något vanvördigt) skulle man dock kunna hävda att svenskarna tycks vara intresserade av tre saker: motorfordon, antikviteter och krig.²

Specialiserade historiska tidskrifter

Vad gäller *motorfordon*, finns en hel uppsjö av specialtidningar för dem som är intresserade av bilar, eller motorcyklars, traktorers och lastbilar, historia. Besläktade med de motorhistoriska organen är föreningar och tidskrifter som ägnar sig åt järnvägars, flygplans och båtars historia. Ibland är det historiska bara en del av kakan: Svenska järnvägsklubbens tidskrift *Tåg* blandar exempelvis aktuellt innehåll med historiskt. Där beskrivs nya tågmodeller och aktuell järnvägspolitik, vilket samsas med några historiska artiklar, exempelvis minnen från gamla tågresor och diskussioner om det framtida bevarandet av dagens fordon.

Det ständigt växande intresset för antikviteter liksom äldre hus, möbler och tapeter är också framträdande och gynnas av den rådande vurmen för inredning och renovering av bostäder. Det historiska innehållet i de många specialtidskrifterna är dock ganska vagt; det handlar inte så mycket om konkreta händelser och skeenden utan snarare om att skapa en *känsla* av något historiskt.

Det är förstås en intressant fråga vilka som läser de här tidskrifterna. Jag har inte haft möjlighet att göra några djupare analyser av det, men könsfördelningen bland läsarna kan utläsas i tillgänglig statistik. Motor-tidskrifterna är, föga förvånande, en klart manlig domän, medan kvinnorna överväger bland läsarna av antikvitetstidningarna.³

2. Jag har använt mig av 31 nummer av 28 olika tidskrifter från 2010 och 2011. Allmänna: *Allt om historia* 3/2011; *Allt om vetenskap historia* 1/2011; *BBC historia i fokus* 2/2011; *Bonnier historia & vetenskap (det bästa från Historia och Illustrerad vetenskap)* 1/2011; *Illustrerad vetenskap – världens historia* 5/2011; *Levande Historia (Aftonbladet)* 4/2011; *Populär arkeologi* 2/2011; *Populär historia* 3/2011; *Vetenskap & historia* 3/2011. Fordon: *auto motorsport tema vintage* 1/2011; *Classic bike* 2/2011; *Classic motor* 3/2011; *Gasoline magazine specialnr; Klassiker [Bilar & motorcyklar 1945–1989]* 2/2011; *Klassiska bilar* 2/2011; *Klassiska båtar* 1/2011; *Klassiska lastbilar* 1/2011; *Nostalgalia* 4/2011; *Tåg* 2/2011. Antikviteter: *Antik & auktion* 3/2011; *Antikvärlden* 3/2011; *Gods & gårdar* 3/2011; *Gård & torp* 2/2011; *Hem & antik* 2/2011. Övrigt: *Antyda: släkt & hembygd* 1/2010, 2/2010 och 3/2010; *Företagsminnen* 1/2011; *Militär historia* 3/2011 och 4/2011; *Teknikhistoria* 1/2011.

3. Antal tusen läsare, uppskattat antal utifrån intervjuer: *Världens historia*: män 114 vs. kvinnor 49; *Populär historia* 122 vs. 69; *Allt om historia* 120 vs. 66; *Militär historia* 45 vs. 8;

Det finns ett konsumistiskt drag i specialtidskrifterna – historien skall köpas och säljas. Antikvitetstidningarna är mer eller mindre översållade med köptips och annonser. Det gränsar understundom till rena inredningstips, där läsaren får ta del av förslag på lämpliga historiska föremål till sitt hem, komplett med information om pris och inköpsställe. I motortidningarna finns en liknande tendens, men där handlar det till stor del om värdering av gamla samlarklenoder eller pryglmarknader för reservdelar.

Antikmagasinen speglar till stor del miljöer från övre medelklassen och uppåt. *Gods & gårdar*, som LRF Media ger ut, är nästan övertydlig på detta plan. Mycket tyder på att tidningen har en tudelad läsekrets. Annonserna är av den arten att åtminstone en viss del av läsekretsen tycks vara ganska välbeställd – där finns exempelvis mäklarannonser för slott och herrgårdar och reklam för påkostade kök. Men gissningsvis har majoriteten av läsarna sin sociala tillhörighet långt från de miljöer som beskrivs i tidningen. Kanske är de nyfikna på det överdådiga och rika, måhända vill de drömma sig bort, eller så planerar de att inreda sina egna hem i "slottsstil". En besläktad inriktning har *Hem & antik*, där det i ett nummer görs besök i "tre vackra hem" – en "arrendebostad" nära Sundborn, en Östermalmsvåning samt en vindsvåning på Kungsholmen. Samtliga är på minst 200 kvadratmeter.

Stilen i *Gods & gårdar* är smått underdånig ibland. Miljöerna och människorna som beskrivs tillhör till största delen samhällets toppskikt, antingen den traditionella överklassen eller så är det fråga om "nyrika" som eftersträvar en överdådig bostadsstil. Ett reportage handlar om ett äkta par – båda företagsledare – som renoverat en skolbyggnad från tidigt 1900-tal till en "karolinergård". Uppenbarligen är vissa spår från det förflutna mer värdefulla än andra. Genusstrukturerna som framkommer i artikeln är nästan parodiskt tydliga; mannen i paret berättar om den årliga festlighet som inbegriper en "parfymjakt", så kallad på grund av "alla vackra och väldoftande damer" som går i drevet.⁴

En kontrast till *Gods & gårdar* är *Gård & torp*, som snarast har ett antikvariskt förhållningssätt till äldre hus och byggnader, typiskt för dagens officiella kulturmiljövård. Det gäller här att vara trogen mot hävdvunnen stil och estetik, och de enkla husen är inte mindre värda

Nostalgia 120 vs. 25; *Classic motor* 92 vs. 14; *Gods & gårdar* 44 vs. 68; *Gård & torp* 32 vs. 44; *Antikvärlden* 32 vs. 42; *Antik & auktion* 78 vs. 135. Källa: ORVESTO Konsument Helår 2010: <http://www.tns-sifo.se/media/310275/ok%202010%20hel%C3%A5r_1000-tal.pdf> (17/8 2011).

4. *Gods & Gårdar* 3/2011, s. 19ff.

än slotten. Det är också till stor del professionella byggnadsvårdare som får svara på frågor från läsare som vill bygga ut eller renovera sina hus. Att förvandla ett gammalt skolhus till karolinergård skulle definitivt få kalla handen här.

En ännu större motsats till *Gods & gårdar* finns bland motortidskrifterna, som nästan helt saknar den högtidliga inställningen till historien och kulturarvet. Det förflutna kan förvisso vara nostalgiskt, särskilt i samband med samlarobjekt som gamla bilar och andra fordon. Men historien är här också något man själv var med om och minns. I *Classic bike* förekommer exempelvis artiklar om 1960-talets biker-kultur, där de medverkande själva minns hur de stod med minst ett ben utanför lagens ramar.

De ovan nämnda kategorierna är de två enskilt främsta i floran av specialtidskrifter. Det finns även tidskrifter om bland annat teknikhistoria och militärhistoria. Det sistnämnda temat utgör, som vi skall se, även en inte obetydlig del av innehållet i de allmänhistoriska tidskrifterna.⁵ I stoffet jag analyserar finns dock endast en representant för den omfattande historieproduktion som utförs i studiecirklar, i hembygdsföreningar och av släktforskare, nämligen den privat utgivna *Antyda*, som har band till släktforskningsföretaget Gensline. Avsaknaden av tidskrifter inom dessa områden är påfallande, även om den i någon mån förklaras av att det finns en mängd andra organ som vanligen inte går att köpa i vanliga tidskriftsbutiker, exempelvis hembygdsrörelsens *Bygd och natur*.

Allmänhistoriska tidskrifter

Antalet tidskrifter om allmän historia – sådana som oftast har namnet "Historia" i titeln – har fullkomligt exploderat på senare år. *Populär arkeologi* och *Populär historia* är redan något av fältets nestorer, grundade 1983 respektive 1991. Under senare år har dessutom flera nyetableringar skett: *Allt om historia* (2005), *Världens historia* (2005), *Levande historia* (2010), *Vetenskap & historia* (2010), *BBC historia i fokus* (2011) och *Allt om vetenskap historia* (2011).

De allmänhistoriska tidskrifterna är ganska olika till stilen. Något generaliserande kan de grupperas i två kategorier: "klassisk populärveten-

5. I tidskriftsbutiker kan man ta del av en rad utländska tidskrifter om inte minst amerikanska inbördeskriget. Det finns också en rad mindre tidskrifter, såsom *Pansar*, utgiven av Svensk pansarhistorisk förening.

skap" och "sensationalism". Innehållet i den förstnämnda skrivs inte sällan av forskare, som antingen utgår från sin egen forskning eller skriver om ämnen som de är väl insatta i. Författarna kan också vara journalister som vill sammanfatta ett visst skeende. Strävan är ofta kvalificerad, och jag har, utifrån vetenskapliga utgångspunkter, inget direkt att anmärka mot innehållet i åtskilliga artiklar i exempelvis *Populär arkeologi* och *Populär historia*, eller för den delen *Militär historia*. Skribenterna strävar efter att vara nyanserade och berätta var forskningen står. Den här historieskrivningen ligger närmast det som Jörn Rüsen kallar den kognitiva dimensionen vad gäller historiekultur: intresset gäller *vad som verkligen varit och hur vi ska förstå det*.⁶

Den andra kategorin av allmän populärhistoria har jag valt att kalla "sensationalism". Här är tempot högre och tilltalet mer direkt; det är som en inkastare på speed som till varje pris vill erbjuda dig en dos historia – vad som helst, bara det hände förr. Visst handlar det även här om en kognitiv dimension, eftersom det rör sig om historiska fakta av olika slag, men den estetiska dimensionen är mer framträdande – det handlar om underhållning och förströelse.

Ett exempel på tudelningen mellan klassisk populärvetenskap och sensationalism är bodelningen mellan *Populär historia* och *Allt om historia*, som har samma utgivare (LRF Media, tidigare dock Historiska Media). *Allt om historia* framstår som den lite mer naket populistiska lillebrodern till *Populär historia*. *Allt om historia* började ges ut 2005, och framsidesrubrikerna i de hittills utkomna numren är talande för stilen: Riddarna & korstågen; Caesars imperium; Nord & Syd [USA]; Rymden; Verdun; Leonardo da Vinci; Pirater; Ökenkriget [andra världskriget]; Kinas förste kejsare; Solkungen; Striden i Stilla Havet [andra världskriget]; Napoleon; Kalla Kriget; Hollywood; Järnkanslern; Kleopatra; Slaget om Storbritannien; Che Guevara; Vikingarna; Maffian i USA; Vietnam; Krigarkungen [Karl XII]; Digerdöden; Revolution! [den ryska]; Hitlers generaler; Sanningen om Jesu liv; Vilda Västern; Hannibal; Kamikaze; Medeltidens riddare; Röde baronen; Erövringen av Amerika; Muhammed; Mussolini; Titanic; Dracula; Lützen 1632; Egyptens faraoner; Stalingrad; Jeanne d'Arc; Vikingarna [igen!]; D-dagen; Gandhis frihetskamp; Poltava 1709; Dramat på månen; Drottning Elisabet; Terrorister; Pearl Harbor; Pompeji; Berna-

6. Rüsens tre historiekulturella dimensioner *kognitiv*, *estetisk* och *politisk* behandlas i *Berättande och förnuft: historieteoretiska texter* (Göteborg 2004), s. 160–177.

dotte; Roms galna kejsare; Waterloo; Blitzten 1940; Stalins terror; Sitting Bull; Kampen mot tyskarna; Victorias världsvälde; Jakten på de kristna [Rom]; Hitlers väg till makten; Hysterisk häxjakt; Djingis Khan.

Rubrikerna är braskande och samtliga skulle göra sig som tema för en påkostad storfilm (vilket flera av dem också har gjort). Krigen och krigarna är en genomgående röd tråd, inte minst andra världskriget (av de 59 numren frontar tio med detta, numren om Hitler, Mussolini och Stalin oräknade). Urvalet av svensk historia är nästan komiskt traditionellt; det består av vikingarna, Karl XII, slagen vid Lützen och Poltava samt huset Bernadotte.

Levande historia, en bilaga till *Aftonbladet* som ges ut varje månad sedan augusti 2010, är ett annat uttryck för den sensationalistiska genren. Artiklarna är överlag korta. I notisform berättas än det ena, än det andra. Vinkeln är närmast nyhetsmässig – något har hänt, även om det var förr. Forskarna har upptäckt något nytt. Man närmar sig lösningen på en gåta. Dimman är skingrad, nu *vet vi hur det verkligen låg till* med viktiga frågor som Birger jarls grav eller Stonehenge. Det finns även en tendens att göra topplistor över allt möjligt, exempelvis i *Vetenskap & historia*, där det görs en lista över de "värsta kvinnliga seriemördarna" i historien. Innehållet är också mer melodramatiskt; temat ska vara så anslående som möjligt. Ett exempel är temat krig och kärlek. I *BBC historia i fokus* får vi ett reportage om RAF-flygare som playboys. I *Aftonbladets Levande historia* ges svar på frågan: "Därför ville Hitlers kvinnor dö".

I den här typen av historietidskrifter är tendensen och urvalet klart snävare. I exempelvis *BBC historia i fokus* är det uppenbart att "historia" betyder politik, krig och bemärkta personer – framför allt män. Här blir den politiska eller ideologiska dimensionen i historieanvändningen tydlig; fåtalets historia får breda ut sig.

Krigen är inte bara en viktig del av de allmänna tidskrifterna; som nämnts finns också specialtidskrifter med *Militär historia* i spetsen. Ändå är den sistnämnda snarast en representant för den förstnämnda, klassiska populärhistorien. Artiklarna är längre, och innehållet djupare. Det är ingalunda något för faktaidioten som vill rabbla härförare och uppställningen vid slagfält, utan även ingående beskrivningar av krigens sociala kontext och baksidor förekommer.⁷

7. Se t.ex. artiklarna om granatchock i 3/2011 och om Abessinienkriget i 4/2011.

De allmänshistoriska tidskrifternas dragning mot stora personligheter och stora händelser går hand i hand med hur själva termen "historia" ofta uppfattas, som politisk historia om i första hand stater och nationer. I dagligt tal har "historia" ännu till stor del denna ganska snäva betydelse – resultatet av massiv indoktrinering från statsidealismens 1800-tal och långt in på 1900-talet. Utanför akademien har det lett till två parallella reaktioner. Å ena sidan finns en sorts mindervärdeskomplex bland "vanligt folk" och amatörhistoriker, som är rädda för att det de själva sysslar med, exempelvis lokalhistoria, inte utgör "riktig historia".⁸ Å andra sidan har det uppenbarligen växt fram en sorts "folkligt" intresse för just det som yrkeshistoriker ägnade sig åt för flera decennier sedan: skildringar av krig, politik och högt uppsatta personligheter, med fakta snarare än teorier och problematisering i första rummet.⁹

Historia som kultobjekt

Historiska översiktsverk förväntas, liksom forskningsprodukter, ha en röd tråd. De skall behandla ett skeende eller problem sammanhållet, med en tematisk eller kronologisk struktur. Historieförmedlingen i de populärhistoriska tidskrifterna står dock snarast för motsatsen. Den synbara bristen på inre sammanhang är utmärkande – det är ett kalejdoskopisk mischmasch av saker som hänt förr.

Det draget är också typiskt för hembygdshistorien, där lokalhistoriska verk ofta helt saknar såväl tematisk som kronologisk ordning. Fornlämningar, skiften, gamla dokument, utdrag ur de senaste decenniernas press, artiklar om djurhållning, om en Finlandsfrivillig från byn, minnen från skolköket och diverse fakta om torp och vägar blandas friskt.¹⁰ Samma sammelsurium präglar ett nummer av *Levande historia* under

8. Se t.ex. Anne Bergman, "Lokalhistoria som berättartradition", i Anne Eriksen, Jan Gartner & Torunn Selberg (red.), *Historien in på livet: diskussioner om kulturarv och minnespolitik* (Lund 2002).

9. Se här Samuel Edquist, *En folklig historia: historieskrivningen i studieförbund och hembygdsrörelse* (Umeå 2009), s. 370ff.

10. *Svanby – en byskildring* (Tierp 1997); se även *Bältinge härad från forntid till nutid*, I–III (Bältinge 2000–2003). Det är lätt att associera till den "kinesiska encyklopedi" som Michel Foucault inleder med att berätta om i sin *Les mots et les choses*. Där delas djuren upp i följande kategorier: "a) sådana som tillhör kejsaren, b) balsamerade, c) tama, d) spädgrisar, e) sirener, f) uppdiktade, g) herrelösa hundar, h) som ingår i denna klassificering, i) vanvettiga, j) oräkneliga, k) tecknade med en mycket fin kamelhårspensel, l) et cetera, m) sådana som just har slagit sönder vattenkannan, n) sådana som från långt håll ser ut som flugor". Michel Foucault, *The order of things* (New York 1971) s. xv.

samlingsrubriken "nytt om historia": makarna Rosenberg var nog skyldiga, New Yorks stadsplan fyller 200 år, så föddes Youtube, museitjuvar har gripits i Kairo, en 2 500 år gammal hjärna har hittats, Gud hade en fru enligt en brittisk forskare, Historiska museet ska satsa på jämställdhet, och en annan brittisk forskare menar att Henrik VIII:s grymhet kan ha varit ärftlig.¹¹

Det ligger nära till hands att betrakta detta som en enda kult av allting som har med det förflutna att göra. Många forskare har noterat detta som utmärkande för vår tid. Nu råder inte längre en linjär tidsuppfattning med upplevelsen av ständig förändring mot ett hägrande (eller avskräckande) mål; i stället blir det förflutna en mängd "kulturarv" som mest bara är gamla och vördnadsvärda. Vi hyllar allt förflutet som ett "kollektivt totem".¹² Men omfånget för historiekulten skiftar. Att vara fullständigt försjunken i ett starkt intresse för exempelvis gamla järnvägar, lastbilar eller antikviteter är ganska harmlöst. Det rör sig om en sorts samlarintresse, ett – för att tala med Nietzsche – "antikvariskt historiebruk" som inte gör några anspråk på att täcka in alla aspekter av det förflutna. I stället inriktas intresset mot ett avgränsat område som kan ge upphov till väl så animerade diskussioner och debatter. Hur noggrant skall det förflutna efterliknas, och när det inte går, hur mycket kan det kombineras med nutiden? Det finns exempelvis inom båthobbyn en diskussion om huruvida man skall försöka efterlikna originalsicken på gamla båtar eller om skavanker som tillkommit på vägen kanske inte bara är dåliga utan tvärtom ett tecken på historia.¹³

Men medan de nischade tidskrifterna har en uppenbar gemensam nämnare i just objekten – båtar, antikviteter eller företagsminnen – så finns det trots allt något som avgränsar även de allmänhistoriska tidskrifterna. Nämligen: *historien* lite i största allmänhet. Det Som Hände Förr. Det mesta är intressant, särskilt krig och politik, bara det inte händer nu. Åtminstone en del av läsekretsen tycks vara människor som stänger av nyheterna och i stället sjunker ned i fåtöljen för att läsa om det som var nyheter i den tid som flytt.

11. *Levande Historia* 4/2011, s. 4ff. Se även *Världens historia* 4/2011, där man för samman Hitler, en vit kvinna som uppfostrades av indianer och pelarhelgon med myteriet på Bounty.

12. David Lowenthal, *Possessed by the past: the heritage industry and the spoils of history* (New York 1996); Svante Beckman, "Vad vill staten med kulturarvet?", i Annika Alzén & Magdalena Hillström (red.), *Kulturarvet, museerna och forskningen* (Stockholm 1999), s. 57.

13. *Klassiska båtar* 1/2011, s. 3.